

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

С УЧАСТИЕТО НА МУЗЕИТЕ
В ТОЛБУХИН И СИЛИСТРА

КНИГА XII (XXVII)

BULLETIN DU MUSÉE NATIONAL DE VARNA

AVEC LA PARTICIPATION DES MUSÉES
DE TOLBUHIN ET SILISTRA

TOME XII (XXVII)

1976

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО „ГЕОРГИ БАКАЛОВ“ — ВАРНА

Maria Nikolaova

Résumé

Dans la première partie de la présente étude l'auteur décrit les techniques de fabrication des navoj (espèces de molletières), des mocassins et des lacets de poils de chèvre, les trois composants de la plus courante manière de se chauffer à la campagne: avec navoj et mocassins. Des détails sont également fournis sur les bottes de toile, confectionnées du même tissu dont on prépare les navoj. On y signale aussi les jambières, pièces de toile que les femmes enroulaient autour de leurs jambes, du mollet au genou ainsi que les diverses variétés de chaussettes, de laine fine ou grossière. Les principaux types de chaussures de campagne, utilisées avec les bottes de toile, les jambières et les chaussettes sont également décrits.

Dans la deuxième partie de l'étude l'auteur décrit la coutume «valjanka» et sa pratique dans les anciens villages de montagne de Erkeč (aujourd'hui Kozičino) du département de Burgas, de Golica et de Cenge (aujourd'hui Asparuhovo) du département de Varna. Cette coutume est liée au traitement du tissu pour navoj, manipulation dure et pénible, dont dépend la qualité des navoj. L'auteur montre comment dans cette coutume l'amour des jeunes est mis au service d'un but producteur.

ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ НЕКРОПОЛИ ВЪВ ВАРНЕНСКО

Стефан Иванов

I. ОБЩИ БЕЛЕЖКИ

При разкопки на езически некрополи от различни исторически епохи, при които погребението е извършвано чрез трупонизгаряне или трупопологане, се намират по-често или по-рядко заедно с овъглените кости или с негорелия скелет на умрелия и остатъци от животни. Това са горели или негорели кости от различни животински видове, както и черупки от яйца. Макар и много рядко остатъци от животни може да се намерят и в отделни погребения от ранния християнски период.

Основното проучване на подобни животински остатъци, тясно свързани с последните моменти около края на човешкия живот, винаги дава възможност да се надникне в това, което се е извършвало около погребението и във връзка с него в съответствие с погребалните обичаи и вярвания на населението, на което е принадлежал некрополът. Така погледнато, проучването на животински остатъци от по-голям брой некрополи ще ни покаже и прилики, и различия по отношение на мястото, което заемат животните във вярванията и погребалните обичаи на едно или друго население, и които биха отразявали и различна етническа принадлежност.

В зависимост от видовия състав и количествените съотношения на отделните видове в животинския материал от даден некропол при съобразяване с установените данни за мястото на животните в погребалния ритуал на некропола и с известната предпоставка, че ритуалът като по-консервативен не отразява напълно и точно действителността, все пак има възможност да се определи, макар и в общи черти, и мястото на животните в бита на живите.

Освен посочения историко-археологически интерес, който представляват, про-

учванията на животинските остатъци в зависимост от наличните кости и състоянието, в което са намерени, дават и ценни сведения за физическия тип на животните, по времето от което се датира некрополът.

В настоящата работа са разгледани резултатите от проучването на животинския материал от няколко ранносредновековни некропола във Варненско, а именно: от некрополите при гара Разделна и с. Блъсково, от некропол № 1 при Варна и от некрополите № 1, 2 и 3 в Девня. Както се вижда по-нататък, те показват различия и по отношение на животинския костен материал.

II. ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ НЕКРОПОЛА ПРИ ГАРА РАЗДЕЛНА

Езически ранносредновековен некропол, който датира най-вероятно от VIII в. първата половина на IX в.¹ В него са открити чрез редовни разкопки 230 погребения, всички чрез трупоиъгаряне. Животински остатъци са открити само в 25 гроба.

Гроб № 1 а. Лява раменна кост от свиня, с разрезни повърхности на двата края. Негоряла.

Гроб № 10. Част от ребро от малко преживно. Горяло.

Гроб № 17. Шило от дистален край на лъчева кост от овца. Горяло.

Гроб № 22. Три астрагалуса от сърна — един ляв и два десни. Единият от тях пробит. Произлизат от два индивида. Горели (табл. I, 9).

Гроб № 24. Шило от дистален край на лъчева кост от овца. Горяло.

Гроб № 28. Прешлен от малка риба. Горял (табл. I, 7).

Гроб № 34. Части от две ребра от малко преживно. Горели.

Гроб № 44. Част от челна кост и ребро от малко преживно. Горели.

Гроб № 55. Четири леви астрагалуса от заек, които произлизат от четири индивида. Горели (табл. I, 8).

Гроб № 85. Два астрагалуса — ляв и десен — от заек. Принадлежат на един индивид. Горели (табл. I, 6).

Гроб № 90. Рогче от елен и шило от неопределена дълга кост от говедо. Горели.

Гроб № 96. Прешлен от риба. Горял (табл. I, 7.).

Гроб № 101. Два астрагалуса — ляв и десен — от сърна, принадлежащи на един индивид. Горели (табл. I, 2).

Гроб № 104. Десен астрагалус от сърна. Горял.

Гроб № 117. Черупки от яйце. Негорели.

Гроб № 138. Част от долна челюст на говедо. Горяла.

Гроб № 139. Черупки от яйце. Негорели.

Гроб № 158. Десен астрагалус от сърна. Горял.

Гроб № 165. Два леви и един десен астрагалус от сърна, които произлизат от три отделни индивида. Два леви и два десни астрагалуса от заек, единият от левите пробит. Произлизат от четири отделни индивида. Ляв астрагалус от куче, пробит. Ляв астрагалус от лисица, пробит. Всички горели (табл. I, 4—5).

Гроб № 171. Два фрагмента от ребра на малко преживно. Горели.

Гроб № 175. Лява раменна кост от свиня, повредена. Негоряла.

Гроб № 185. Десен астрагалус от малко преживно, пробит. Горял (табл. I, 1).

Гроб № 190. Черупки от яйце. Негорели.

Гроб № 212. Ляв астрагалус от малко преживно, силно повреден. Горял.

Гроб № 233. Кости от дясно крило на пиле. Горели.

III. ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ НЕКРОПОЛА ПРИ С. БЛЪСКОВО

Проучени са 73 по-добре запазени ранносредновековни погребения с трупоиъгаряне, които може да се датират от средата или началото на втората половина на IX в. до втората половина на X в.² Само в един гроб са намерени животински остатъци — черупки от яйце, които не са горели.

¹ Д. Ил. Димитров. Ранносредновековен некропол при гара Разделна. Археология, I, 1959, кн. 3—4, с. 56—60; Древнеболгарские некрополи в Варненском округе. Сб. Славяните и Средиземноморският свят VI—XI в. С., 1973, с. 75—76.

² Д. Ил. Димитров. Ранносредновековен некропол при с. Блъсково, Варненски окръг. ИНМВ, III (XVIII), 1967, с. 127—147.

IV. ЖИВОТИНСКИ КОСТИ ОТ НЕКРОПОЛ ВАРНА I

Некрополът е двуобреден и трябва да се отнесе вероятно към IX в.³ В него са разкрити 40 погребения чрез трупоиъгаряне и 15 погребения с трупополагане.

Кости от животни са намерени в 20 от всичко 40 погребения чрез трупоиъгаряне. При три от тях костите са били в лошо състояние и са се разпадали при изваждането им от гроба. Все пак по фотодокументацията може да се определи точно поставената кост в единия от тези три гроба. По такъв начин можа да се проучи костният животински материал от 18 погребения. В нито един случай откритите животински кости не са горели.

Гроб № 8. Дясна лъчева кост от свиня.

Гроб № 11. Череп, шийни прешлени и кости от ляв заден крак от овца.*

Гроб № 17. Цял скелет от кокошка, цял скелет от малко прасе, дясна лопатка и раменна кост от второ прасе.

Гроб № 22. Леви и десни бедрени и подбедрени кости от две прасета — едното много малко, второто по-голямо.

Гроб № 28. Лява бедрена и подбедрена кост от овца и десен заден крак от говедо.

Гроб № 33. Лява лопатка, лява раменна кост и десен заден крайник от прасе. Леви тазови и бедрени кости от други две прасета — по-малко и по-голямо. Лява и дясна тазова и бедрена кост от две агнета — по-голямо и по-малко. Цял скелет от кокошка.

Гроб № 34. Ляв заден крайник от младо прасе.

Гроб № 37. Ляв заден крайник от прасе. Цял скелет от кокошка (табл. V, 1).

Гроб № 39. Гръдни прешлени и лява бедрена кост от прасе (табл. V, 5).

Гроб № 40. Цял скелет от новородено прасе. Кости от десен заден крайник от кокошка.

Гроб № 41. Гръдни прешлени, ребра и лява тазова половина от овца. Кости от задна половина от много младо прасе, вероятно едноседмично. Кости от задна половина на кокошка.

Гроб № 42. Лява и дясна бедрена кост от агне и две десни бедрени кости от големи агнета.

Гроб № 43. Няколко гръдни прешлена и фрагменти от ребра, дясна лопатка и част от раменна кост, една лява и три десни бедрени кости от прасе. Две леви и две десни бедрени и подбедрени кости от овца.

Гроб № 46. Цял скелет от кокошка.

Гроб № 47. Лява бедрена кост и неопределени фрагменти от кости на прасе.

Гроб № 50. Лява и дясна бедрена и подбедрена кост от овца. Кости от свински фетус (табл. V, 3).

Гроб № 51. Лява тазова половина, лява бедрена и подбедрена кост и астрагалус от прасе.

Гроб № 54. Кости от ляво крило на кокошка.

V. ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ НЕКРОПОЛ ДЕВНЯ I

От този некропол, който се отнася към целия VIII в. и вероятно началото на IX в., са разкрити 97 погребения — 36 с трупоиъгаряне и 61 с трупополагане.⁴ Животински остатъци са открити и в двата вида погребения.

1. Животински остатъци от погребенията с трупоиъгаряне

Кости от животни са намерени при 15 от всичко 36 погребения с трупоиъгаряне. Костният материал беше по-добре запазен само в 10 от тях.

Гроб № 3. Кости от задна половина на кокошка.

³ Д. Ил. Димитров. Древнеболгарские некрополи. . . , с. 80—83; Двуобреден раннобългарски некропол при Варна. Сб. Преслав, II (под печат).

⁴ Д. Ил. Димитров. Новооткрит раннобългарски некропол при Девня. ИИМВ, VII, (XXII), 1971, с. 57—76.

* С наименованието крак навсякъде е означена само тази част от предния или задния крайник, която се намира надолу от карпалната, съответно тарзалната става, т. е. надолу от предната или задната китка.

Гроб № 9. Лява бедрена кост от свиня. Дясна лопатка и ребрени фрагменти от овца.

Гроб № 12. Лява тазова половина и фрагменти от дясна бедрена и подбедрена кост с десен астрагалус и калканеус от младо агне.

Гроб № 16. Дясна бедрена и подбедрена кост от овца.

Гроб № 19. Гръдни и поясни прешлени от прасе. Дясна бедрена кост от възрастна свиня.

Гроб № 30. Ребрени фрагменти, гръдни прешлени и дясна бедрена кост от свиня. Гръдни прешлени и дясна бедрена кост от овца (табл. V, 2).

Гроб № 31. Череп, ребрени фрагменти и гръдни прешлени, лява лопатка и раменна кост и дясна бедрена кост от прасе (табл. V, 4).

Гроб № 34. Череп и шийни прешлени от прасе. Лява и дясна бедрена и подбедрена кост, ляв и десен астрагалус от овца. Цял скелет от кокошка.

Гроб № 44. Череп с част от шийните прешлени, лява лопатка и лява бедрена кост от прасе.

Гроб № 54. Лява лопатка и лява бедрена кост от агне. Кости от ляв крак на кокошка.

2. Животински остатъци от погребенията с трупополагане

Животински остатъци са открити в 8 от всичко 61 погребения с трупополагане. По-добре са запазени обаче костите в само 5 от погребенията.

Гроб № 27. Цял скелет от кокошка.

Гроб № 50. Цял скелет от кокошка и черупки от яйца.

Гроб № 52. Цял скелет от кокошка и черупки от яйца.

Гроб № 69. Цял скелет от млада овца, нарязана (табл. VI, 2).

Гроб № 91. Цели скелети от овца и от кокошка (табл. III).

VI. ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ НЕКРОПОЛ ДЕВНЯ 2

Старобългарски некропол от края на IX и X в., в който всички 101 погребения с трупополагане са извършени по християнски обред.⁵ Животински кости са открити само в един гроб.

Гроб № 12. Отдясно до главата на умрелия са били поставени на купчина 21 животински кости: ляв и десен астрагалус от говедо с различна големина, от два индивида, 8 първи и 11 втори фаланги (кости от пръстите) от говедо. Намерените 21 кости са принадлежали на 4 отделни индивида (табл. II, VI, 5).

VII. ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ НЕКРОПОЛ ДЕВНЯ 3

Двубреден некропол, в който са проучени 157 погребения — 53 с трупопизгаряне и 105 с трупополагане. Езическите гробове, в които единствено са открити животински остатъци, се отнасят към IX в.⁶

1. Животински остатъци от погребенията с трупопизгаряне

Животински кости са били поставени в 23 от всичко 53 погребения с трупопизгаряне. По-голямата част от тях обаче са достигнали в много лошо състояние и са се разпаднали при изваждането им. По-добре е запазен костният материал от 9 погребения.

Гроб № 14. Цял скелет от кокошка и фетус от свиня.

Гроб № 17. Фрагменти от ребра и гръдни прешлени, лява раменна, лява и дясна бедрена и подбедрена кост от свиня. Цял скелет от кокошка (табл. VI, 4).

Гроб № 24. Цял скелет от куче (табл. IV, VI, 1).

Гроб № 26. Кости от задна част на прасе.

Гроб № 45. Кости от ляв заден крак от говедо. Метатарзалната кост е леко обгоряла.

⁵ Д. Ил. Димитров. Старобългарски некропол № 2 при Девня. ИНМВ VI (XXI), 1970, с. 21—47.

⁶ Д. Ил. Димитров. Раннобългарски некропол № 3 при Девня. ИНМВ, VIII (XXIII), 1972, с. 45—65.

Гроб № 47. Кости от десен преден крак от едро и пръст от по-дребно говедо.

Гроб № 56. Кости от ляв заден крайник от прасе.

Гроб № 64.* Череп от стара овца. Няколко шийни прешлена, кости от ляв и десен преден крайник и от десен заден крайник от говедо. Череп и лява лопатка от едногодишно прасе. Лява лопатка от куче. Дясна лопатка с части от дясна раменна и лъчева кост, фрагмент от поясен прешлен, лява подбедрена и метатарзална кост от елен.

Гроб № 124. Кости от цял свински фетус.

2. Животински кости от погребенията с трупополагане

Животински кости са открити в 5 от всичко 68 погребения с трупополагане по езически обред. От тях по-добре беше запазен костният материал от три погребения.

Гроб № 36. До дясната лакътна става на умрелия е поставен рог от елен.

Гроб № 145. Черупки от яйце.

Гроб № 149. Върху стъпалата и долната част от левия крак на умрелия е бил поставен цял скелет от куче, а до лявата бедрена кост на човека — лява тазова половина и кости от ляв заден крайник на овца (табл. VI, 3).

3. Кости от масовия гроб с кръгла форма в некропол Девня 3

В масовия гроб във форма на кръгъл изкоп, открит в североизточната част на некропол Девня 3 и съвременен на същия некропол,⁷ са намерени: една лява раменна кост, две леви лъчеви кости и няколко карпални кости от овца, произлизащи от два индивида, един десен астрагалус от елен с надлъжно изрязана бразда на гладката повърхност и кост от ляво крило на кокошка.

VIII. ЖИВОТИНСКИ КОСТНИ ОСТАТЪЦИ В ПОГРЕБЕНИЯТА ЧРЕЗ ТРУПОИЗГАРЯНЕ

Ако направим подробен сравнителен преглед на намерените животински остатъци от отделните некрополи и отделните погребения, ще видим, че въпреки привидното еднообразие се установяват в действителност много съществени различия, които показват и различното място на животните в погребалния обряд.

На първо място представлява интерес да се установи колко често, т. е. в какъв процент от погребенията при отделните некрополи се намират животински остатъци. От табл. 1 се вижда, че между отделните некрополи в това отношение съществуват големи различия, които засягат на първо място двата еднообредни некрополя чрез трупоиъгаряне — Разделна и Блъсково. Докато процентът на погребенията с остатъци от животни в първия некропол е около 11, във втория той е десет пъти по-малък — само 1,1. От друга страна, докато в тези два еднообредни некрополя животински остатъци са намерени най-много в 11% от погребенията (Разделна), в двуобредните некрополи — Варна 1, Девня 1 и Девня 3 — остатъци от животни е имало съответно при 50,00, 41,7 и 43,4% от погребенията с трупоиъгаряне (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Погребения, в които са открити животински остатъци

Некропол	С трупоиъгаряне			С трупополагане		
	всичко открити погребения	погребения с животински остатъци	%	всичко открити погребения	погребения с животински остатъци	%
Разделна	230	25	10,9	—	—	—
Блъсково	73	1	1,1	—	—	—
Варна 1	40	20	50,0	15	3	20,0
Девня 1	36	15	41,7	61	8	13,1
Девня 3	53	23	43,4	68	5	7,3
Девня 2	—	—	—	101	1	1,0

⁷ Д. Ил. Димитров Раннобългарски некропол № 3... с. 53.

* В материала от този гроб бяха открити и няколко напълно запазени негорели човешки кости.

Погребения, в които са открити горели и негорели животински остатъци

Некропол	С трупозгаряне		С трупополагане	
	горели	негорели	горели	негорели
Разделна	20	5	—	—
Блъсково	—	1	—	—
Варна 1	—	20	—	—
Девня 1	—	15	—	8
Девня 3	—	23	—	—
Девня 2	—	—	—	1

В табл. 2 погребенията с животински остатъци са разпределени с оглед на това, дали намерените кости от животни (или яйца) са горели или не. Още от пръв поглед се вижда, че в двата еднообредни некрополя — Разделна и Блъсково — животинските кости са горели при 20 от общо 26 погребения, а при останалите 6 те не показват абсолютно никакви следи от обгаряне. Интересно е да се изтъкне, че в две погребения (№ 1а и 175) заедно с изгорелите остатъци от умрелия е поставена по една и съща кост от едно и също животно, при това от една и съща страна — лява раменна кост от свиня. Това едва ли би могло да бъде случайно. В гроб 175 са намерени и негорели черупки от кокоше яйце, а по едно яйце от кокошка като единствен животински остатък е било поставено в останалите три погребения (№ 117, 139 и 190).

В двубредните некрополи — Варна 1, Девня 1 и Девня 3 — при всичките 58 погребения с трупозгаряне са намерени изключително негорели животински остатъци. Това показва, че целите животни или части от тях (т. е. месото) са били поставяни вероятно в сурово състояние.

Горелите животински кости от посочените 20 погребения от Разделна (табл. 2) трябва да се разгледат подробно поради различията, които показват.

На първо място трябва да се посочат погребенията, при които намерените изгорели животински кости не са остатъци от предмети, употребявани приживе от умрелия. Тук спадат изгорели ребра от дребни преживни (овца или коза), намерени сред изгорелите човешки кости като единствен животински остатък (№ 10, 34 и 171) или заедно с черепна кост от същия вид животно (№ 44). Към тази група трябва да се отнесат и погребенията, при които е намерен като единствен животински остатък по един прешлен от риба (гроб № 28 и 96), част от долна челюст на говеда (№ 138) и дясно крило от млада кокошка (№ 213). В тези случаи се касае за части от животни, поставени и изгорени заедно с умрелите, каквито части се използват в обикновения живот за храна, т. е. месо. Може да се предположи, че и тук е валидна същата подбуда, същото вярване, което е накарало участващите в останалите четири погребения да поставят заедно с остатъците от изгорели човешки кости и късове негоряло месо — че умрелият се нуждае от храна.

Като най-малобройна група може да се отделят три от останалите погребения, в две от които (№ 17 и 24) е намерена като единствена костна находка по едно шило, а в третото (№ 90) — шило и еленово рогче. Тези кости, обработени с еднаква цел и с едно и също предназначение, са били по всяка вероятност носени и употребявани приживе от умрелите и са изгорени заедно с тях.

Най-голям интерес обаче представляват останалите девет погребения, при които са намерени по един или няколко астрагалуса от различни видове животни, без никакви други животински остатъци. Тези астрагалуси, общо 24 на брой, се разпределят, както следва (табл. 3).

От табл. 3 се вижда, че не е имало определено изискване относно броя на астрагалусите в отделните погребения: докато при четири случая е намиран само по един астрагалус, при останалите пет броят им е по-голям — от 2 до 9. Освен това в осем от деветте погребения са намирани астрагалуси само от един вид животно, а в гроб № 165 те са от четири различни вида — заек, сърна, лисица и куче.

Особено интересни изводи може да се направят, ако се обърне внимание на честотата, с която са застъпени отделните видове животни по отношение на астрагалусите. Така например в три погребения са намерени астрагалуси от заек, в пет — от сърна, в по едно — от лисица и куче и в две погребения — от дребно преживно.* Ако

* В тези два случая точната видова принадлежност на астрагалусите не бе възможно да се определи, понеже бяха отчасти повредени, но е сигурно, че са произлизали от овца, коза или много вероятно от сърна. И двата бяха от млади индивиди.

Т а б л и ц а 3

Вид животно	Погребения №									Общо
	55	18	165	22	101	104	158	185	212	
Заек	4	2	4	—	—	—	—	—	—	10
Сърна	—	—	3	3	2	1	1	—	—	10
Лисица	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Куче	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Малко преживно	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
В с и ч к о	4	2	9	3	2	1	1	1	1	24

се обърне пък внимание на видовото разпределение на общия брой астрагалуси, ще се види, че десет от тях са от заек, най-малко десет от сърна, по един от лисица и куче, а останалите два от овца, коза или сърна. От всичко това се вижда ясно и убедително, че са били предпочитани астрагалусите от диви животни и на първо място от заек и сърна.

Интересно е също така да се обърне внимание и на страната, от която произлизат намерените астрагалуси, т. е. дали са леви или десни. По този признак те се разпределят, както следва:

	Леви	Десни
От заек	7	3
От сърна	4	6
От лисица	1	—
От куче	1	—
От малко преживно	1	1
В с и ч к о	14	10

Общо взето, преобладават левите астрагалуси, макар разликата да не е особено голяма и убедителна. Това може да е и случайно, ако допуснем, че при вземането им от съответното животно не е обръщано внимание на страната, където се намират. За да се направят по-сигурни изводи, необходимо е да се обърне внимание на страната, от която произлизат астрагалусите, за всеки отделен гроб.

Т а б л и ц а 4

Гроб №	Вид животно	Страна	
		лява	дясна
55	Заек	4	—
85	Заек	1	1
165	Заек	2	2
	Сърна	2	1
	Лисица	1	—
	Куче	1	—
22	Сърна	1	2
101	Сърна	1	1
104	Сърна	—	1
158	Сърна	—	1
185	Малко преживно	—	1
212	Малко преживно	1	—

Ако разгледаме това разпределение, ще видим, че при погребения № 85, 165 (за заека и сърната), 22 и 101 явно не е съществувало никакво по-особено изискване — тук са открити и леви, и десни астрагалуси. При погребения № 165 (за лисицата и кучето), 104, 158, 212 и 185, при които имаше само по един астрагалус (ляв или десен), по нищо не може да се установи дали е избирана преднамерено едната или другата страна. Абсолютно сигурно указание за строго изискване по отношение на страната

обаче се вижда при гроб № 55, в който са намерени четири леви астрагалуса от заек. В този случай са убити четири заека, от които е взет само левият астрагалус. Явно е, че тук е проявено строго изискване към определена (в случая лявата) страна. От друга страна, докато при погребения № 85, 22 и 101 намерените астрагалуси са произлизали от възможно най-малък брой индивиди, наблюдаваната разлика в големината показва, че за двата леви и двата десни астрагалуса от заек и двата леви и десния астрагалус от сърна, намерени в гроб № 165, са били убити четири заека и три сърни, вместо два заека и две сърни, от които е било възможно да се получи същият брой астрагалуси и от същите страни, както намерените. Естествено, тези две находки са съвсем недостатъчни, за да се твърди със сигурност, но все пак тук е съществувало по всяка вероятност някакво изискване или най-малко желание за всеки астрагалус да се убива животно или от всяко убито животно да се взема само по един астрагалус.

При тези погребения бяха намерени и пробити астрагалуси — по един от сърна (гроб № 22), от заек, лисица и куче (гроб № 165) и от малко преживно (гроб № 185), или общо 5 от всичките 24. Пробиването на костта е извършено на едно или две места. Явно е, че намерените астрагалуси, пробити или не, представляват амулети, на които е приписвана апотропеична сила. Пробитите били носени окачени, а останалите вероятно в торбичка на колана, както е установено за амулети от друг некропол у нас.⁸

След като разгледахме животинските остатъци в погребенията от двата еднообредни некропола чрез трупоиизгаряне, необходимо е поради съществения различия, които се наблюдават, да се спрем по-подробно и на животинските кости от погребенията чрез трупоиизгаряне в двуобредните некрополи — Варна 1, Девня 1 и Девня 3. Вече бяха изтъкнати две особено съществени различия: 1. Процентът на погребенията чрез трупоиизгаряне, които съдържат животински остатъци, е от четири до пет пъти по-голям при двуобредните в сравнение с еднообредните некрополи (табл. 1). 2. За разлика от еднообредните некрополи, при които в повечето случаи животинските остатъци са горели заедно с мъртвите, в погребенията чрез изгаряне от Варна 1, Девня 1 и Девня 3 не са намерени горели животински кости (табл. 2).

Между тези негорели животински кости липсваха такива, за които би могло да се предположи, че са имали някакво по-особено предназначение, както например шилата, рогчето и астрагалусите от Разделна. Явно е, че намерените заедно с изгорелите остатъци на умрелия негорели кости от животни в некрополите Варна 1, Девня 1 и Девня 3 представляват остатъци от поставено в гроба месо във връзка с вярването, че на умрелия е необходима храна и след края на живота му.

Първият въпрос, който се поставя при подробното проучване на животинските остатъци, е да се установи от колко вида животни произлизат намерените в отделните погребения животински кости. Това се вижда от следното разпределение:^{*}

	От 1 вид	От 2 вида	От 3 вида	От 4 вида	От 5 вида
Варна 1	10 гр.	6 гр.	2 гр.	—	—
Девня 1	6 гр.	4 гр.	1 гр.	—	—
Девня 3	6 гр.	2 гр.	—	—	1 гр.
Общо	22 гр.	12 гр.	3 гр.	—	1 гр.

Вижда се, че както общо при трите некропола, така и поотделно във всеки от тях най-често са намирани остатъци от един вид животно, по-рядко от два вида и най-малко от три вида. Само в един гроб от Девня 3 са намерени остатъци от пет вида животни.

В трите некропола са намерени кости от пет вида домашни животни — говедо, овца, свиня, куче и кокошка. Дивечът е представен само от един вид — елен. Честотата, с която се срещат установените видове, сами или в комбинация, при отделните погребения е, както следва:

⁸ Ст. Станчев и Ст. Иванов, Некрополът до Нови пазар. С., 1958, с. 26.

* Тук и по-нататък при разглеждането на материала съществуват в някои случаи различия между посочваните цифрови данни и тези в табл. 1 и 2. Това се дължи на обстоятелството, че при подробното разглеждане са взети пред вид само онези погребения, при които животинските кости са били по-добре или напълно запазени и е било възможно тяхното изваждане и изпращане за проучване.

	Говедо	Овца	Свиня	Куче	Кокошка	Елен
Варна 1	1	7	13	—	7	—
Девня 1	—	7	6	—	4	—
Девня 3	3	1	6	2	2	1
Общо	4	15	25	2	13	1

От това разпределение се вижда, че при погребенията от Варна 1 и Девня 3 преобладават находките от свиня. Те се срещат и при погребенията от Девня 1. От останалите домашни животни сравнително по-често са открити кости от овца и кокошка, докато говедото и особено кучето са намирани много рядко.

Какви видове животни са поставяни в погребенията от трите некропола поединично и в комбинация, се вижда от следната таблица:

Таблица 5

Животно \ Некропол	Варна 1	Девня 1	Девня 3
Говедо	—	—	2 гр.
Овца	2 гр.	2 гр.	—
Свиня	6 гр.	3 гр.	3 гр.
Куче	—	—	1 гр.
Кокошка	2 гр.	1 гр.	—
Говедо и овца	1 гр.	—	—
Овца и свиня	2 гр.	2 гр.	—
Овца и кокошка	—	2 гр.	—
Свиня и кокошка	3 гр.	—	2 гр.
Овца, свиня и кокошка	2 гр.	1 гр.	—
Говедо, овца и свиня, куче и елен	—	—	1 гр.
Общо	18 гр.	11 гр.	9 гр.

В отделните погребения са намирани кости от различен брой животински индивиди — от 1 до 6 (табл. 6).

Таблица 6

От колко индивида	Варна 1	Девня 1	Девня 3
1	8 гр.	5 гр.	5 гр.
2	5 гр.	5 гр.	3 гр.
3	3 гр.	1 гр.	—
4	—	—	—
5	1 гр.	—	1 гр.
6	1 гр.	—	—

И при трите некропола най-чести са погребенията с животински кости от един или два индивида, докато тези от три и повече индивиди се срещат в единични случаи.

Броят на отделните индивиди от всеки вид е даден в табл. 7.

И тук се вижда силният превес, с който е представена свинята, следвана от овцата и кокошката.

Внимателното проучване на наличния костен материал показва, че в един случай по време на погребението са поставяни цели животни, а в други — само части:

Варна 1 — 7 цели животни и 44 части от животни

Девня 1 — 3 „ „ 24 „ „

Девня 3 — 5 „ „ 17 „ „

т. е. много по-често са поставяни отделни части, отколкото цели животни.

Таблица 7

Животно \ Некропол	Говедо	Овца	Свиня	Куче	Кокошка	Елен
Варна 1	1	11	19	—	7	—
Девня 1	—	7	7	—	4	—
Девня 3	4	1	6	2	2	1
Общо	5	19	32	2	13	1

В зависимост от вида на животното намерените цели животни или части от тях се разпределят, както следва (табл. 8):

Таблица 8

	Варна 1		Девня 1		Девня 3	
	цели животни	части	цели животни	части	цели животни	части
Говедо	—	1	—	—	—	7
Овца	—	17	1	10	—	1
Свиня	3	23	—	12	2	6
Куче	—	—	—	—	1	1
Кокошка	4	3	2	2	2	—
Елен	—	—	—	—	—	2
Общо	7	44	3	24	5	17

При намерените в некропол Варна 1 три индивида от свиня само в един случай се касае за младо прасе, а в останалите два — за новородено прасе (или фетус в последните дни на бременността) и за малък свински фетус. Фетуси от свиня представляват и двата цели индивида, намерени в Девня 3.

Приведените по-горе данни показват, че поставяните в гробовете макар и рядко цели животни са от вид, който няма особено голяма материална стойност и представлява сравнително най-малък интерес от консумативна гледна точка, каквито са в случая кокошките. Само прасето от некропола Варна 1 и овцата от Девня 1 правят изключение. Колкото се отнася до новороденото прасе и трите фетуса от свиня (Варна 1 и Девня 3), тяхната консумативна стойност е нищожна и трудно би могло да се допусне, че са поставени за храна на умрелия, още повече че в някои от тези гробове е имало достатъчно храна. От друга страна, набавянето на фетусите е било свързано с убиването на възрастна бременна свиня. Поради това едва ли ще е погрешно, ако предположим, че тяхното поставяне при мъртвите е свързано с други представи и вярвания и че на тях е приписвана някава свръхестествена, магическа сила. Би трябвало да се предполага, че се касае за амулет, който, естествено, не е носен приживе, а само е поставен при мъртвеца.⁹

При поставяне в гроба на части от животни е необходимо да се установи какво е поставяно от всеки вид и ако се касае за симетрични по-добре обособени части (напр. крайници), дали са леви или десни. За целта съставихме таблица 9.

От таблицата се вижда, че по отношение на крайниците при некрополите Варна 1 и Девня 1 съществува подчертано предпочитание към задните крайници: в първия некропол са поставени общо 5 предни и 33 задни, а във втория — 4 предни и 13 задни крайника. В Девня 3 обаче не се забелязва никакво предпочитание, може би поради малкия брой на крайниците.

⁹ Известно е, че в различни времена и у различни народи са били използвани и нетрайни амулети от животински произход, подлежащи на бързо разлагане, напр. кръв (менструална или от убит човек), сърце, бъбреци и полови органи. Следи от употребяване на бъбреци като амулети се срещат при погребалния обряд на ведизма — вж. у Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Bd. I, Tübingen, 1927, S. 315 und Bd. IV, S. 550.

Таблица 9

Вид животно	Част	Преден крайник		Заден крайник		Глава, шия	Гръден кош, гръб	Задна половина
		ляв	десен	ляв	десен			
В а р н а 1								
Говедо	—	—	—	1	—	—	—	—
Овца	—	—	8	7	1	1	—	—
Свиня	1	3	10	6	—	2	1	—
Кокошка	1	—	—	1	—	—	1	—
О б щ о		2	3	18	15	1	3	2
Д е в н я 1								
Овца	1	1	3	4	—	1	1	—
Свиня	2	—	2	3	3	2	1	—
Кокошка	—	—	1	—	—	—	1	—
О б щ о		3	1	6	7	3	3	3
Д е в н я 3								
Говедо	1	2	1	1	1	—	—	—
Овца	—	—	—	—	1	—	—	—
Свиня	2	—	1	1	—	1	1	—
Куче	1	—	—	—	—	—	—	—
Елен	—	1	1	—	—	—	—	—
О б щ о		4	3	3	2	2	1	1

По отношение на страната не се забелязва съществена разлика, която да показва предпочитание към левите или десните крайници. Известно указание за преднамерено избиране на дясната страна може да се види само в гробовете 42 и 43 от Варна 1 — в първия случай освен цяла задна половина са поставени и два десни задни крайника от агне, а във втория — цяла задна половина, един десен преден и два отделни десни крайника от прасе.

Наблюдават се и някои по-особени случаи — поставяне само на тази част от крайника, която се намира надолу от предната или задната китка, т. е. частта, означена като крак. В некропол Варна 1 бе намерен десен заден крак от говедо (гроб 28) и ляв заден от овца (гроб 11), а в Девня 3 — един десен преден (гроб 47) и един ляв заден крак от говедо (гроб 45). Като имаме пред вид, че около тази част няма никаква мускулатура, очевидно е, че краката не са поставяни като храна за мъртвия. В случая може да се приеме, че в представите на населението, което е оставило некропола, поставянето на краката е било свързано с понятието за движението, което те извършват и което вероятно ще е било необходимо да извършват и след смъртта на погребения. Във връзка с представата за движение трябва да се постави и намереното крило от пиле — единствената животинска находка в гроб 54 от Варна 1.¹⁰

IX. ЖИВОТИНСКИ ОСТАТЪЦИ ОТ ПОГРЕБЕНИЯТА С ТРУПОПОЛАГАНЕ

Както се вижда от табл. 1, процентът на погребенията с трупополагане, в които са намерени животински остатъци, е от 1 до 20. Най-големият процент (20%) обаче не може да се смята за сигурен, понеже се отнася за некропол Варна 1, в който са открити малко погребения. Поради това достоверни трябва да считаме само данните от останалите два некропола. Подходящ да проучване материал обаче е имало не във всички погребения с животински остатъци. Разпределението на наличния материал е следното:

¹⁰ Доводи в полза на предположението за необходимостта от движение вж. у Ст. Станчев и Ст. Иванов. Цит. съч., с. 195 и сл.

	Овца	Куче	Елен	Кокошка	Яйца
Девня 1	1	—	—	3	
Девня 3	1	1	1	—	1

Намерените в Девня 1 животни са поставени цели, по едно в гроб, като в два от трите гроба с кокошка (№ 50 и 52) са намерени и черупки от яйца.

В Девня 3 само кучето е поставено цяло, върху стъпалата на мъртвия; от овцата в същия гроб бе намерен ляв заден крайник, поставен до лявото бедро на човека (гроб 49), а от елена само един израстък от рог, намерен до дясната лакътна става на погребания (гроб 36). В гроб 145 е било поставено само едно яйце от кокошка.

В некропол № 2 при Девня, който датира от християнския период, в единствения гроб с животински остатъци са поставени 11 пръста от говедо. Вероятно и тук се касае за някаква необходимост от движение, като преживелица от езическите обичаи.¹¹

Настоящите проучвания имаха за цел да дадат по възможност най-пълна представа за намерените животински кости в разгледаните некрополи, без да засягат редица въпроси, които възникват във връзка с тях. Установените досега данни представляват само основа за пълни и сравнителни проучвания, които биха определили точно мястото на животните в погребалния обред, както и мястото на ранносредновековните некрополи от Варненско сред известните досега некрополи и у нас и извън нашата страна.

¹¹ Вж. бележка 10 на наст. работа.

RESTES D'ANIMAUX DES NÉCROPOLES DU HAUT MOYEN AGE DANS LE DEPARTEMENT DE VARNA

Stefan Ivanov

Résumé

Il s'agit des résultats les plus importants des études sur les restes d'animaux provenant des nécropoles: à un seul rite, païennes, par incinération, à Razdelna et Blăskovo; à deux rites, païennes Varna 1, Devnia 1 et 3; et la nécropole à un seul rite par inhumation de Devnia 2, de l'époque chrétienne.

I. *Sépultures par incinération.* Le pourcentage des sépultures avec restes d'animaux dans les nécropoles à un seul rite est bien inférieur que dans celles à deux rites. Alors que les os des animaux des sépultures du premier type ont été le plus souvent carbonisés avec ceux du mort pour les sépultures du second type on ne trouve que des os d'animaux non carbonisés.

Les os d'animaux carbonisés de la nécropole près de Razdelna proviennent de: 1) restes de nourriture déposée; 2) objets en os portés et employés par le mort lors de son vivant (alènes, corne de cerf); 3) amulettes en os, portées par les morts. Ces dernières comprennent exclusivement des astragales perforés ou non surtout des bêtes sauvages, le plus souvent de lièvre, de biche et dans certains cas de renard ou de chien. Leur nombre dans les différentes sépultures varie de 1 à 9, le plus souvent d'une même espèce d'animal et pour un seul cas de quatre espèces: lièvre, biche, renard et chien. Les astragales gauches dépassent légèrement ceux de droite et on a pu établir avec sûreté pour certains cas qu'un des côtés de l'animal était préféré à l'autre.

Dans les sépultures par incinération des nécropoles à deux rites, les os d'animaux non carbonisés proviennent exclusivement des restes de nourriture, déposée à côté des os carbonisés du mort. La viande était le plus souvent d'une seule espèce et rarement de deux ou trois et pour un seul cas de cinq espèces — boeuf, brebis, porc, chien et poule. Les os de porc, surtout de porçon prédominent; ceux de brebis et de poule sont plus rares et pour des cas particuliers — de boeuf. Dans certaines sépultures on a mis de la viande d'un ou de deux individus et dans des cas particuliers de cinq ou six. Il a été constaté dans les nécropoles Varna 1 et Devnia 1 que l'on préférait les membres posté-

rieurs et parfois le côté droit. Dans certains cas on ne mettait que les pattes et les doigts ou l'aile de poulet. Probablement placement à côté des os humains carbonisés est lié avec l'idée du mouvement qu'ils faisaient et qu'il était nécessaire de faire après la mort de l'enseveli.

II. *Sépultures par inhumation.* Des os d'animaux ont été trouvés dans peu de sépultures tant dans les nécropoles à deux rites qu'à un seul rite chrétien. Autour du mort on mettait des poules entières ou fragmentées, des oeufs, des fragments de brebis, un chien tout entier et un avancement cornu de cerf. Dans une seule tombe de la nécropole de Devnia 2 on a mis 11 doigts de boeufs avec les autres restes d'animaux. Etant donné que la nécropole remonte à la période chrétienne il s'agit probablement, dans ce cas, d'une survivance des moeurs païennes.

Les données établies jusqu'à présent forment une base pour des études comparées qui détermineront la place exacte des animaux dans les rites et les moeurs funéraires, ainsi que la place occupée par les nécropoles du département de Varna parmi les nécropoles connues jusqu'à présent chez nous et à l'étranger.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОСТНИЯ МАТЕРИАЛ ОТ РАННОБЪЛГАРСКИ МАСОВ ГРОБ ПРИ ГРАД ДЕВНЯ*

Й. Ал. Йорданов

В памет на моя учител проф. д-р М. Ал. Балан

При разкопаването на раннобългарския некропол № 3 при град Девня през 1969 г. от Д. Ил. Димитров беше открит масов гроб с форма на почти правилен пръстен (диаметър 5,78 м), вкопан на дълбочина над 3,50 м в слой от жълта глина, засипан с черна пръст. В гроба бяха намерени 76 групи човешки кости (условно наречени «погребения»), нахвърляни без ред и разположени на 5—7 пласта.¹

Разположението и броят на намерените кости и оскъдните археологически материали дават основание да се предположи, «че това масово погребение представлява политическо убийство, което е приело форма на жертвоприношение», по всяка вероятност по времето на княз Владимир (889—893 г.), когато той направил опит да възстанови прабългарската езическа религия.²

Костните материали от този масов гроб ни бяха изпратени за антропологическо проучване и някои предварителни данни бяха изнесени на научни конференции³ и отчасти публикувани.⁴ Трудности от различно естество и непредвидени обстоятелства попречиха пълното и окончателно антропологично проучване и документиране на целия костен материал от кръговия гроб на некропол № 3 при Девня да бъде завършено своевременно и публикувано заедно с данните от другите изследвания.⁵ Това даде отражение върху целостта и яснотата на изследването при излагане на разглежданите проблеми. В този смисъл настоящата работа следва да се приеме като допълнение и

* Реставрирането и проучването на костния материал от този раннобългарски масов гроб беше ръководено с непосредственото участие на проф. д-р М. Балан. Ценна помощ оказаха студентите от кръжока по антропология при катедрата по анатомия, хистология и ембриология на Медицинската академия — София.

¹ Д. Ил. Димитров и Г. Маринов. Раннобългарски масов гроб при град Девня. ИНМВ, X (XXV), 1974, с. 4.

² Пак там, с. 30—31.

³ J. Jordanov, G. Marinov, M. Balan. Altbulgarische Schädel aus Dewnja bei Varna. Fourth National Conference of Anatomy, Histology and Embryology (Summaries of Reports), Varna, 12—16 September 1971, p. 144—145.

⁴ М. Балан, Г. Маринов, Й. Йорданов. Предварителни резултати от анатомичното и антропологичното проучване на погребаните в кръговия изкоп на некропол № 3 край Девня. МПК, 1972, кн. 4, с. 29—32.

⁵ Д. Ил. Димитров и Г. Маринов. Цит. съч.

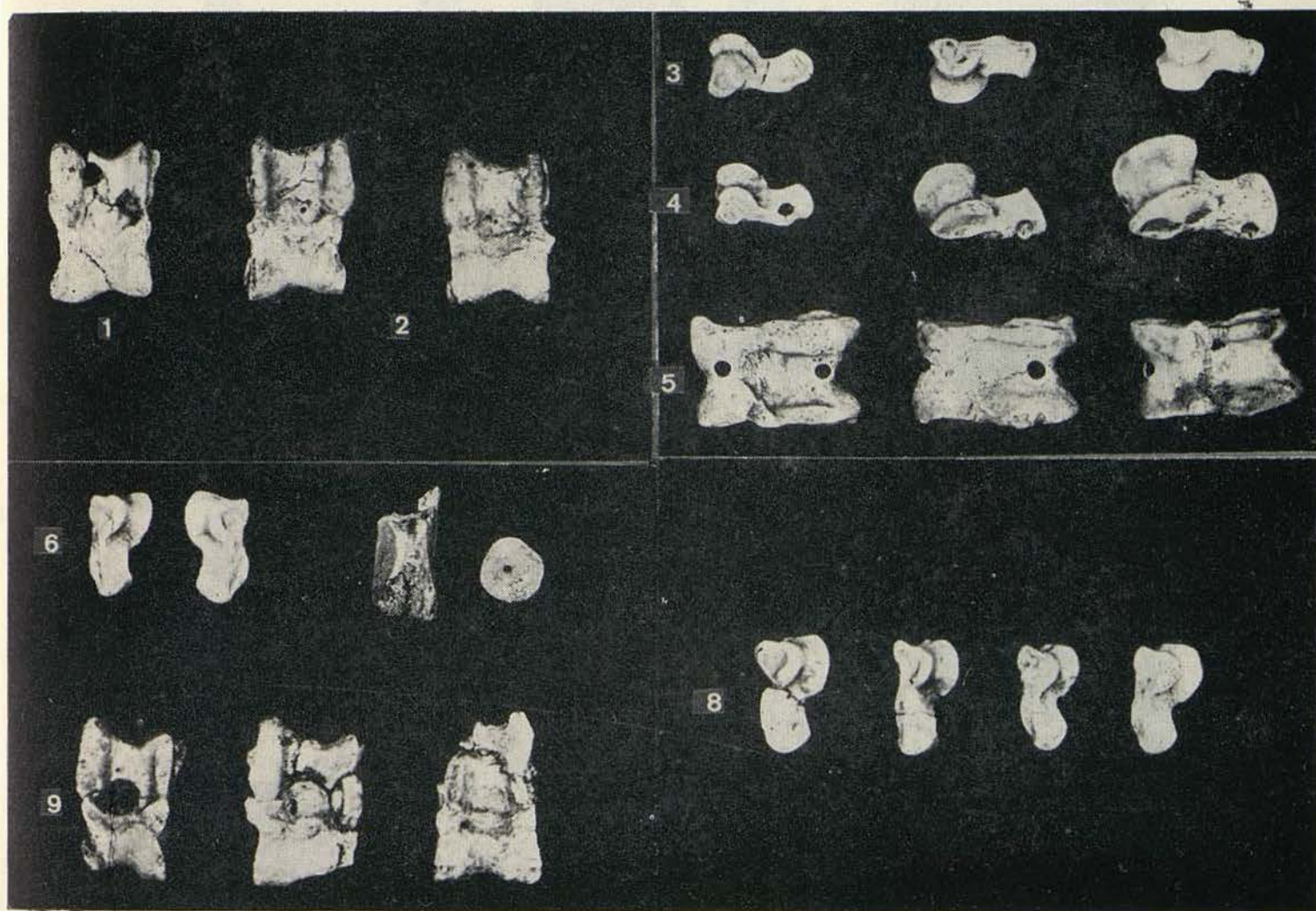
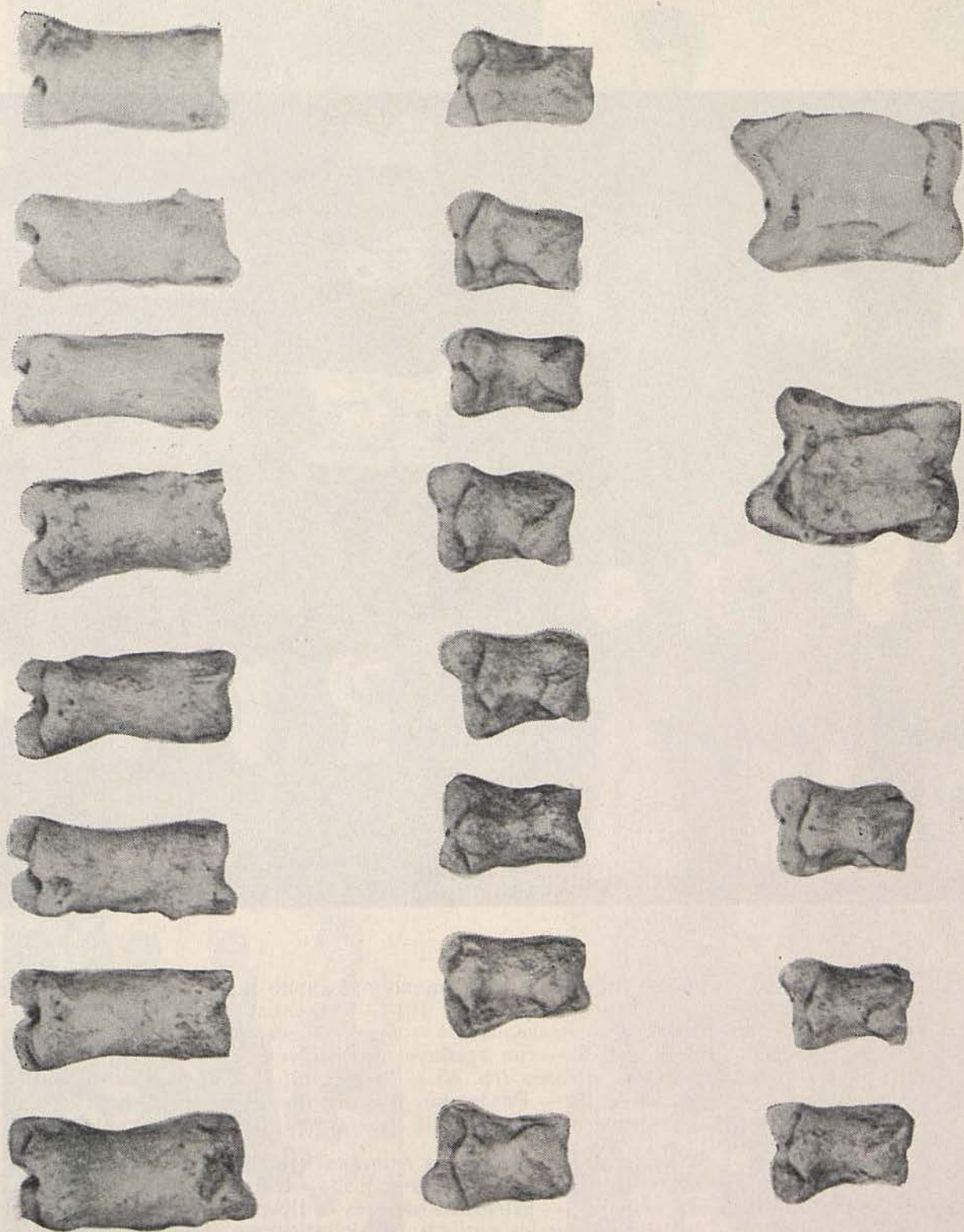

Табл. I. 1 — пробит астрагалус от малко преживно животно (гр. 185 — Разделна); 2 — два астрагалуса от сърна (гр. 101 — Разделна); 3 — три непробити астрагалуса от заек (гробове — Разделна); 4 — пробити астрагалуси от заек, лисица и куче (гр. 165 — Разделна); 5 — три пробити астрагалуса от сърна (гр. 165 — Разделна); 6 — два астрагалуса от заек (гр. 85 — Разделна); 7 — прешлени от по-малка и по-голяма риба (гр. 96 и 28 — Разделна); 8 — четири леви астрагалуса от заек гр. 55 — Разделна; 9 — три астрагалуса от сърна (гр. 22 — Разделна)

Tabl. I. 1 — astragale perforé d'un petit ruminant (tombe 185 — Razdelna); 2 — deux astragales de biche (tombe 101 — Razdelna); 3 — trois astragales non perforés de lièvre (tombe — Razdelna); 4 — astragales perforés de lièvre, renard et chien (tombe — 165 — Razdelna); 5 — trois astragales perforés de biche (tombe 165 — Razdelna); 6 — deux astragales de lièvre (tombe 85 — Razdelna); 7 — vertèbres d'un petit et d'un grand poissons (tombe 96 et 28 — Razdelna); 8 — quatre astragales gauches de lièvre (tombe 55 — Razdelna); 9 — trois astragales de biche (tombe 22 — Razdelna)

Тѣсл. II. Кости от прѣстите и астрагалуси от говедо (гр. 12 — Девня 2)
 Tabl. II. Os des doigts et astragales de boeuf (tombe 12 — Devnia 2)

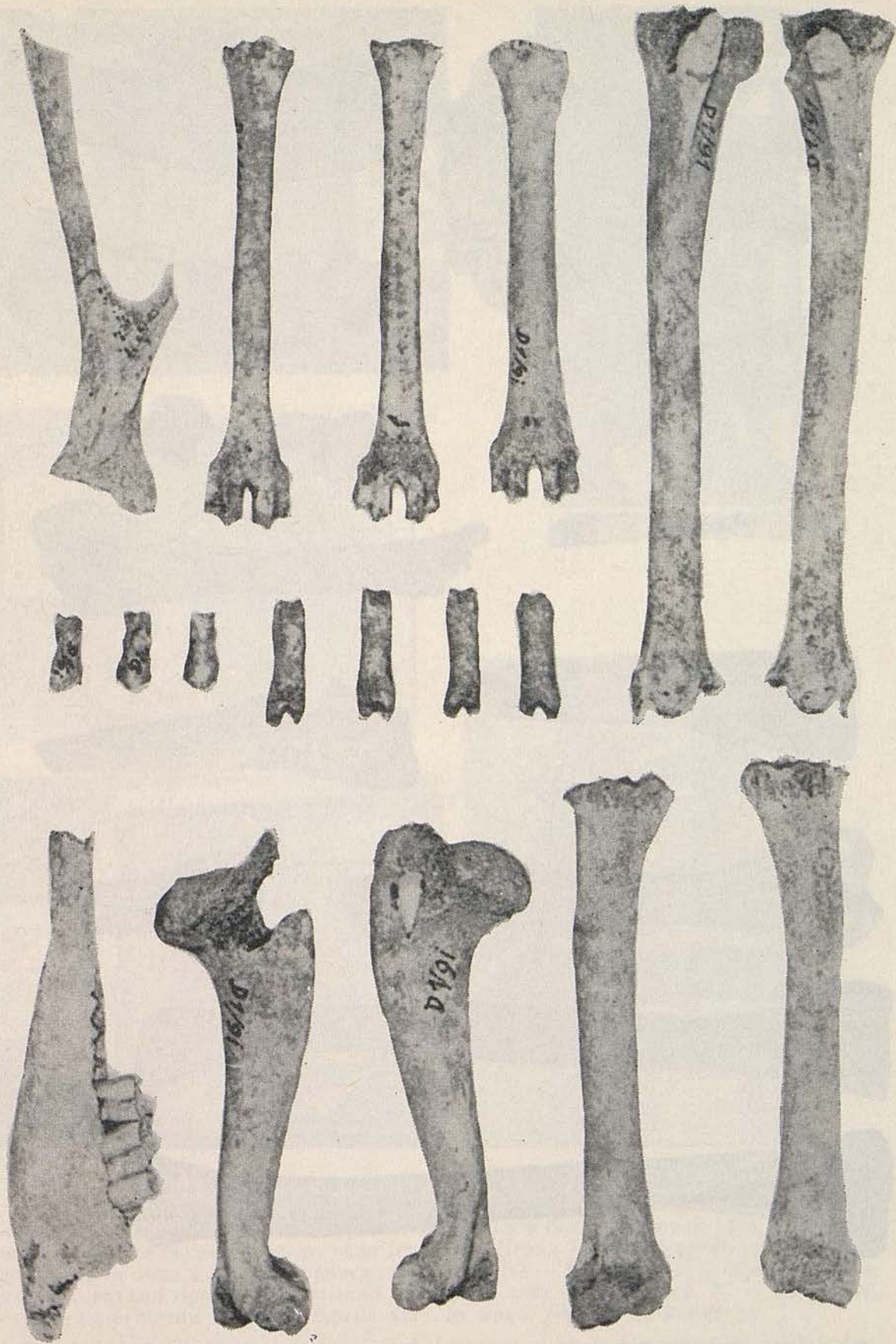

Табл. III. Кости от овца (гр. 91 — Деѣня 1)

Tabl. III. Os de brebis (tombe 91 — Devnia)

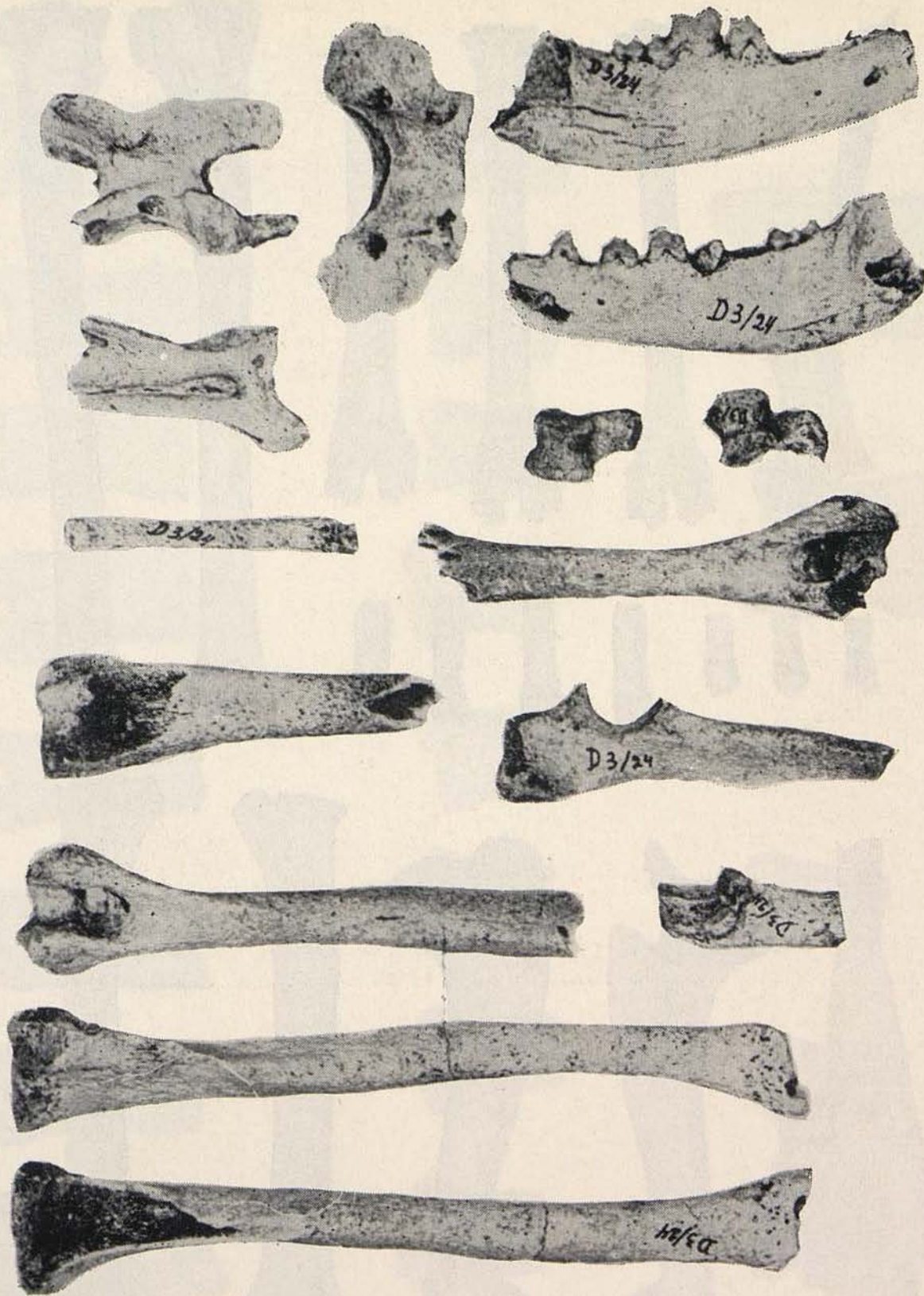

Табл. IV. Кости от куче (гр. 24 — Девня 3)

Tabl. IV. Os de chien (tombe 24 — Devnia 3)

Табл. V. 1 — ляв заден крайник от прасе и цял скелет от кокошка (гр. 37 — Варна 1); 2 — ребрени фрагменти, гръдни прешлени и бедрена кост от свиня и гръдни прешлени и дясна бедрена кост от овца (гр. 30 — Девня 1); 3 — бедрени кости и под-бедрена кост от овца и кости от свински фетус (гр. 50 — Варна 1); 4 — череп, ребрени фрагменти, гръдни прешлени, раменна и бедрена кост от прасе (гр. 31 — Девня 1); 5 — гръдни прешлени и лява бедрена кост от прасе (гр. 39 — Варна 1)

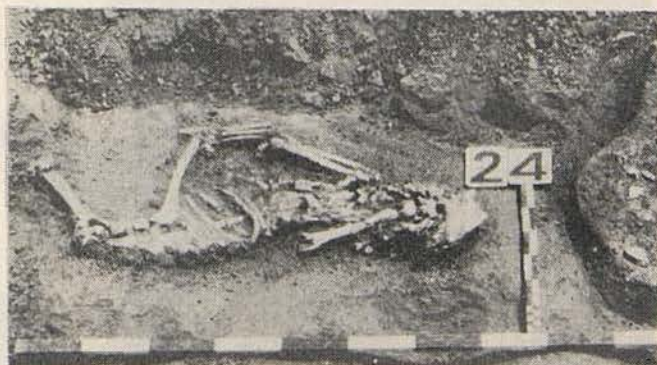
Tabl. V. 1 — membre postérieur gauche de porc et squelette entier de poule (tombe 37 — Varna 1); 2 — fragments de côtes, vertèbres thoracaux et fémur de porc et vertèbres thoracaux et fémur droit de brebis (tombe 30 — Devnia 1); 3 — fémur et tibia de brebis et os du fœtus de porc (tombe 50 — Varna 1); 4 — crâne, fragments de côtes, vertèbres thoracaux, épaules et fémur de porc (tombe 31 — Devnia 1); 5 — vertèbres thoracaux et fémur gauche de porc (tombe 39 — Varna 1)

2

4

1

3

5

Табл. VI. 1 — цял скелет от куче (Девня 3 — гр. 24); 2 — цял скелет от нарязана млада овца (гр. 69 — Девня 1); 3 — цял скелет на куче и лява тазова половина и кости от ляв заден крайник на овца (гр. 149 — Девня 3); 4 — фрагменти от ребра и гръдни прешлени, раменна, бедрена и подбедрена кост от свиня и цял скелет на кокошка (гр. 17 — Девня 3); 5 — кости от пръстите и астрагалуси от говедо (гр. 12 — Девня 2)

Tabl. VI. 1 — squelette entier de chien (tombe 24 — Devnia 3); 2 — squelette entier d'une brebis hachée (tombe 69 — Devnia 1); 3 — squelette entier de chien et os du tase côté gauche, os d'un membre postérieur gauche de brebis (tombe 149 — Devnia 3); 4 — fragments de côtes et vertèbres thoracaux, épaule, fémur et tibia de porc et squelette entier de poule (tombe 17 — Devnia 3); 5 — os des doigts et astragales de boeuf (tombe 12 — Devnia 2)